

500 lat

*od hołdu pruskiego
złożonego królowi
Zygmuntowi Staremu*

Prusy

wzlot i upadek

NIEZWYKŁY SPLOT DZIEJÓW BRANDENBURGII, HOHENZOLLERNÓW, PRUS WSCHODNICH I POLSKI

DZIEJE PRUS

500

HOLD

historia — kultura — pamięć

PATRONAT HONOROWY

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

PATRONAT MEDIALNY

POLSKIE
RADIO

RZECZPOSPOLITA

rp.pl

HISTORYKON.PL

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa
Narodowego. Realizacja projektu pn. "500 Hold Historia –
Kultura – Pamięć" – wystawa czasowa w ramach programu
Tożsamość 2023-2025

KULTURA

TYGODNIK
POWSZECHNY

HISTORIA

POLITYKA

onet

Nieskuteczny hołd

Pięćset lat temu, 10 kwietnia 1525 r., na krakowskim rynku odbył się niezwykle spektakl polityczny, który przeszedł do historii pod nazwą hołdu pruskiego. Do zasiadającego na tronie, w stroju koronacyjnym, króla Zygmunta Starego podeszli radcy wielkiego mistrza Zakonu Krzyżackiego, prosząc o nadanie temu ostatniemu księstwa w Prusach w dziedziczne lenno. Gdy monarcha na to przystał, na podium wszedł osobiście Albrecht von Brandenburg-Ansbach z dynastii Hohenzollernów. Klęcząc, podziękował za otrzymane lenno i zaprzysiął na Ewangelię zachowanie wierności i posłuszeństwa oraz wypełnianie wszystkich obowiązków wasala wobec króla Polski. Towarzyszący księciu rycerze zdarli przyszyte do ich płaszczy krzyże na znak likwidacji (sekularyzacji) Zakonu Krzyżackiego w Prusach.

Wszystko to wynikało z postanowień traktatu krakowskiego, który Zygmunt Stary i Albrecht podpisali 8 kwietnia 1525 r. Z punktu widzenia Krakowa i Królewca kończył on ostatecznie długotrwały konflikt polsko-krzyżacki.

Badacze dziejów nie lubią snuć historii alternatywnej. Ale aż kusi postawić pytanie, jak potoczyłyby się losy Polski i Europy, gdyby Prusy, kraina nad Bałtykiem, między dolną Wisłą a Niemnem, pozostały – jako lennik – składową dziejów Rzeczypospolitej Obojga Narodów? Tego się jednak nie dowiemy. Możemy natomiast poszukać odpowiedzi na pytanie, jak to się stało, że – wchodząc w dynastyczno-polityczny mariaż z Brandenburgią – państwo pokrzyżackie wkroczyło na niemiecką drogę rozwoju. A w ogóle, w jaki sposób rolnicza prowincja wyrosła na europejskie mocarstwo, dając mu przy tym swoją nazwę.

Państwo pruskie stało się aktywnym uczestnikiem rozbiorów Rzeczypospolitej. Był taki moment pod koniec XVIII w., że należało do niego ok. 70 proc. dzisiejszego terytorium Polski (po Suwałki, Białystok, rzekę Bug, Warszawę, Łódź, granicę Małopolski ze Śląskiem). Germanizacja miała tu twarz pruską. Imperialne Niemcy – wróg także Polski – wyrosły m.in. na gruncie pruskiego militarizmu. Po drugiej wojnie światowej na Polskę w przesuniętych granicach złożyły się w około jednej trzeciej terytorium państwa pruskiego (część Prus Wschodnich, Pomorze Zachodnie, Ziemia Lubuska, Dolny Śląsk, Opolszczyzna). Jako Polacy jesteśmy dziedzicami także materialnej spuścizny pruskiej.

Rocznicą hołdu pruskiego skłania do przypomnienia sobie niezwykle splotu dziejów Polski, Prus Wschodnich, Brandenburgii i Hohenzollernów. Składają się na ten splot także okoliczności i przyczyny odstępstw od postanowień lennego traktatu krakowskiego. Proponujemy drugie wydanie (przejrzane i uzupełnione) „Pomocnika Historycznego” poświęconego narodzinom, wstąpieniu i upadkowi Prus. Redagując pierwsze wydanie w 2012 r., do współpracy zaprosiliśmy – dla poszerzenia pola widzenia – także kilku historyków niemieckich, w tym (nieżyjącego już dziś) Rudolfa von Thaddena, wywodzącego się ze znamienitego rodu pruskiego (z Trieglaffu/Trzygłowa k. Gryfic na Pomorzu Zachodnim).

Zapraszamy do poruszającej lektury.

JERZY BACZYŃSKI

Redaktor Naczelny POLITYKI

LESZEK BĘDKOWSKI

Redaktor POMOCNIKÓW HISTORYCZNYCH

Spis treści

Kiedy istniały Prusy	10
Przed-Prusy: Od zamku Zollern do Prus Książęcych	14
Na pruskiej drodze	25
Prusy fryderycjańskie	29
Piastun korony pruskiej	34
Ku cesarstwu	40
Czym były Prusy	48
Kto był Prusakiem	50
Oświecenie: król i filozof	54
Z czego żyły Prusy	58
Ziemia i świat junkrów	63
Miasta: za i przeciw Hohenzollernom	67
Zdolny jak Prusak	72

Detale:

Kalendarium	5
Mapy	8–9, 14, 18, 19, 106, 116, 117
Prusowie	17
Skąd się wzięły Prusy Wschodnie	18
Hołd pruski	23
Zaborca pruski	37
Absolutyzm Fryderyków	38
Pruska Warszawa	39
Tajemnica polskich insygniów królewskich	41
Luiza, Pruska Madonna czy bizantyńskie oszustwo?	42
Bismarck i Lassalle	46
Jak rosły Prusy	51
Kapitan z Köpenick	53
Prusy w oczach Hegla	57
Pod znakiem kartofla	59
Obywatele wyznania mojżeszowego	71
Twarze pruskiej nauki	74
Nobliści Uniwersytetu Wrocławskiego	76
Niepokorny E.T.A. Hoffmann	79
Rozważni, uduchowieni	82
Wrocławscy szachiści	86
Rzesza w Rzeszy	89
Czy był Zakon Krzyżacki? Niezwykłe losy symbolu	90

*Powyżej:
Jedno z przedsta-
wień pruskiego
orła z XVIII w.
Ozdobiony jest
on monogramem
FWR (Fridericus
Wilhelminus Rex),
dźwierży miecz
i berło.*

Bardowie i krzewiciele	77
Codziennosc poddanych	83
Król pruski, cesarz niemiecki	88
Pod pikielhaubą	92
W stalowej burzy	98
Prus kłopoty z Polakami, Polaków kłopoty z Prusami	102
Wolne Państwo Prusy	107
Pod znakiem swastyki	110
Pod znakiem czerwonej gwiazdy	118
Prusacy w oczach Polaków	124
Mazury: o wymazywaniu i odzyskiwaniu	127
Po śladach	130
Prusy passé	135

Clausewitz o wojnie	95
Urzędnik i podróżnik	97
Bez tronu	100
Korytarz do Prus Wschodnich	112
Zatopienie „Wilhelma Gustloffa”	113
Miasteczko Gilgenburg	114
Rozbiór Prus Wschodnich	116
Ostateczna likwidacja Prus	117
Pruska dama, przyjaciółka Polski	123
Idiomy i symbole	125
Domy mazurskie	131
Historia na murawie	134

*Na okładce:
Hołd pruski;
fragment obrazu
Jana Matejki, 1882 r.*

AUTORZY

HANS-JÜRGEN BÖMELBURG – prof. dr, historyk z uniwersytetu im. Justusa Liebiga w Gießen, wcześniej wieloletni pracownik Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie.

TADEUSZ CEGIELSKI – prof. dr hab., historyk, emerytowany wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego, autor lub współautor książek, programów i podręczników szkolnych w zakresie historii oraz licznych prac poświęconych masonerii.

JAROSŁAW CENTEK – dr hab., prof. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, historyk wojskowości.

ROMAN CZAJA – prof. dr hab., mediewista, pracownik Wydziału Nauk Historycznych

Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, autor książek dotyczących historii gospodarczej i społecznej miast średniowiecznych.

ANDRZEJ KAMIENSKI – dr hab., prof. w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, autor książek dotyczących historii Brandenburgii–Prus.

JERZY KOCHANOWSKI – prof. dr hab., historyk, pracownik Wydziału Nauk o Kulturze i Sztuce Uniwersytetu Warszawskiego.

MARKUS KRZOSKA – dr hab., wykładowca Uniwersytetu im. Justusa Liebiga w Giessen, autor wielu publikacji na temat Polski i stosunków polsko-niemieckich.

BOGUSŁAW KUBISZ – historyk, redaktor Magazynu Historycznego „Mówią Wieki”.

DARIUSZ ŁUKASIEWICZ – dr hab., prof. w Instytucie Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, historyk, specjalizuje się w historii kultury.

PRZEMYSŁAW MATUSIK – dr hab., profesor UAM, dziekan Wydziału Historii Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, redaktor naczelny „Kroniki Miasta Poznania”, badacz wieku XIX i dziejów miejskich.

WALDEMAR MIERZWA – historyk regionalista, właściciel Oficyny Wydawniczej Retman i Antykwariatu Mazurskiego, wydawca serii „Moja Biblioteka Mazurska”, autor i redaktor książek poświęconych Mazurom, Warmii i Prusom Wschodnim.

WOJCIECH MORAWSKI – prof. dr hab., historyk i ekonomista, kierownik Katedry Historii

Podręczne kalendarium

- 1157** – Na gruzach zachodniosłowiańskich państw powstaje Marchia Brandenburska, graniczny kraj Rzeszy.
- 1192** – Pochodzący ze Szwabii Hohenzollernowie zostają burgrabiami Norymbergi.
- 1228** – Pierwsi rycerze Zakonu Niemieckiego przybywają nad Dolną Wisłę.
- 1410** (15 lipca) – Klęska krzyżaków pod Grunwaldem, koniec ekspansji Zakonu.
- 1415** (30 maja) – Fryderyk I księciem elektorem Brandenburgii, początek władztwa Hohenzollernów w marchii.
- 1466** (19 listopada) – II pokój toruński, koniec trzynastoletniej wojny polsko-krzyżackiej, podział Prus na Królewskie i Zakonne.
- 1525** (8–10 kwietnia) – Traktat krakowski i tzw. hołd pruski, Prusy Książęce (powstałe w miejscu Zakonnych, po sekularyzacji Zakonu Krzyżackiego) lennem królów polskich.
- 1544** (20 czerwca) – Założenie uniwersytetu w Królewcu (Albertyny).
- 1577** (22 września) – Stefan Batory nadaje tytuł księcia Prus margrabiemu Jerzemu Fryderykowi, potwierdzenie praw dynastii brandenburskiej do sukcesji w Prusach.
- 1613** (25 grudnia) – Elektor Jan Zygmunt (i jego brat, książę karniowski Jan Jerzy) przyjmuje kalwinizm.
- 1614** (12 listopada) – Mark, Klewe i Ravensberg, ziemie nadreńskie, zostają przyłączone do Brandenburgii na mocy traktatu z Xanten.
- 1618** – Jan Zygmunt Hohenzollern księciem Prus i Brandenburgii, unia personalna obu państw.
- 1648** (16 kwietnia) – Powstanie państwowej poczty w Brandenburgii.
- 1657** (6 listopada) – Zatwierdzenie traktatów welawsko-bydgoskich, znoszących zależność lenną Prus Książęcych od Polski, Fryderyk Wilhelm I, zwany Wielkim Elektorem, suwerennym władcą.

Pruski orzeł na tle panoramy Królewca. Alegoria koronacji na króla w Prusach, 1701 r.

- 1675** (28 czerwca) – Wojska Wielkiego Elektora biją Szwedów pod Fehrbellin; bitwa ta wchodzi do kręgu mitów założycielskich Prus.
- 1682** (12 czerwca) – Do Afryki wyrusza ekspedycja kolonizacyjna (1 stycznia **1683** formalne założenie kolonii na wybrzeżu dzisiejszej Ghany; w **1724** sprzedana Holenderskiej Kompanii Zachodnioindyjskiej).
- 1685** (8 listopada) – Edykt poczdamski Fryderyka Wilhelma I zezwala na osiedlanie się hugenotów w Prusach i nadaje im przywileje.
- 1700** (11 czerwca) – Gottfried Leibniz zakłada w Berlinie Elektorskie Brandenburskie Towarzystwo Naukowe (od **1744** Królewska Akademia Nauk).
- 1701** (18 stycznia) – Elektor Fryderyk III koronuje się na króla w Prusach. Panuje jako Fryderyk I.
- 1712** (24 stycznia) – Rodzi się Fryderyk II.
- 1713** (25 lutego) – Na tron pruski wstępuje Fryderyk Wilhelm I, zwany królem żołnierzy, twórca potęgi militarnej Prus.
- 1717** (28 października) – Wprowadzenie powszechnego obowiązku szkolnego.
- 1740** (31 maja) – Fryderyk II, zwany Wielkim, królem Prus.
- 1740** (16 grudnia) – Fryderyk Wielki wkracza na Śląsk, początek wojen śląskich (**1740–1742**, **1744–1745**), po serii zwycięstw Fryderyka zakończonych przyłączeniem Śląska do Prus.
- 1756** (29 sierpnia) – Armia pruska wkracza do Saksonii, początek wojny siedmioletniej (dla Prus tzw. trzecia wojna śląska, **1756–1763**), mimo wielu sukcesów militarnych państwo Fryderyka II było na krawędzi klęski, uratował je tzw. cud domu brandenburskiego (śmierć carycy Elżbiety i odstąpienie Rosji od wojny); zmagania zakończone traktatami pokojowymi w Paryżu (10 lutego **1763**, między Wielką Brytanią i Portugalią a Francją i Hiszpanią) i Hubertusburgu

Gospodarczej i Społecznej Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie.

BARTOSZ NOWACKI – archeolog, popularyzator nauki, pracownik Centrum Badania Ryzyka Systemowego Uniwersytetu Warszawskiego.

HUBERT ORŁOWSKI – emerytowany profesor Uniwersytetu Adama Mickiewicza, pracownik Wyższej Szkoły Języków Obcych im. Samuela Bogumiła Lindego w Poznaniu, członek korespondent PAN, autor wielu prac z historii literatury i kultury Niemiec oraz stosunków polsko-niemieckich.

STANISŁAW SALMONOWICZ – historyk prawa i administracji, profesor nauk prawnych związany z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Instytutem Historii PAN.

JOANNA SAWICKA – historyczka, analityczka ds. politycznych w Polityce Insight.

PIOTR SZLANTA – prof. dr hab., historyk, dyrektor Stacji Naukowej PAN w Wiedniu.

RUDOLF VON THADDEN – prof. nauk filozoficznych, historyk, wykładowca Uniwersytetu w Getyndze, pochodził ze znanej pruskiej rodziny z Pomorza Zachodniego, poprzez historię rodzinną i kontakty naukowe przez lata związany z Polską.

ROBERT TRABA – prof. dr hab., historyk, politolog, kulturoznawca, pracownik Instytutu Studiów Politycznych PAN, założyciel olsztyńskiego stowarzyszenia Wspólnota Kulturowa Borussia, współzałożyciel Fundacji Borussia.

STANISŁAW ŻERKO – prof. dr hab., główny analityk w Instytucie Zachodnim i wykładowca w Akademii Marynarki Wojennej w Gdyni, laureat Nagrody Historycznej POLITYKI za 1999 r., autor książek z zakresu najnowszej historii Niemiec i Polski.

LESZEK ŻYLIŃSKI – emerytowany profesor zwyczajny na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, zajmuje się niemiecką literaturą, kulturą i historią idei, jest członkiem Kapituły Nagrody Literackiej im. Samuela Bogumiła Lindego i Niemieckiej Akademii Języka i Literatury w Darmstadt.

Dziennikarze POLITYKI

Roman Frister, Marek Henzler, Adam Krzemieński, Agnieszka Krzemieńska, Tadeusz Zawadzki

- (15 lutego **1763** między Prusami a Austrią i Saksonią).
- 1762** – Zakończenie osuszania i kolonizacji Błot Odrzańskich (od **1747**).
- 1763** – Johann Gotzkowsky zakłada w Berlinie Królewską Manufakturę Porcelany (wcześniej, od **1751** manufaktura Wilhelma Wegely'ego).
- 1772** (5 sierpnia) – I traktat rozbiorowy Polski.
- 1772–1774** – Budowa Kanału Bydgoskiego.
- 1786** (17 sierpnia) – Śmierć Fryderyka Wielkiego, nowym władcą jego bratanek Fryderyk Wilhelm II.
- 1792** (2 lutego) – Rozkaz gabinetowy Fryderyka Wilhelma II regulujący prostytucję w Berlinie.
- 1793** (23 stycznia) – Traktat rosyjsko-pruski o II rozbiórce Polski.
- 1794** (1 czerwca) – Wprowadzenie jednolitego kodeksu w Prusach – powszechnego prawa krajowego.
- 1795** (24 października) – III traktat rozbiorowy Polski.
- 1806** (14 października) – Klęska Prus w podwójnej bitwie z Napoleonem pod Jeną i Auerstädt, Królestwo Prus pod panowaniem Francji.
- 1807** (9 czerwca) – Pokój w Tylży, Prusy tracą niemal wszystkie posiadłości na zachód od Łaby.
- 1807** (9 października) – Zniesienie poddaństwa chłopów i pańszczyzny (z mocą od **1810**); początek reform Steina i Hardenberga (do ok. **1819**).
- 1809** (16 lipca) – Powstanie Uniwersytetu Berlińskiego.
- 1812** (11 marca) – Edykt emancypacyjny dla Żydów.
- 1812** (24 czerwca) – Wielka armia Napoleona rusza na Rosję, w składzie jej X Korpusu znajduje się dywizja pruska.
- 1812** (30 grudnia) – Konwencja w Taurogach, kontyngent pruski ogłasza „neutralność” w wojnie z Rosją.

Wojny śląskie, wojska pruskie dowodzone przez Fryderyka Wielkiego pod Hohenfriedebem (Dobromierzem), 1745 r.

Karl von Hardenberg i Karl von Stein, inicjatorzy reform ustrojowych.

- 1813** (16–19 października) – Bitwa narodów pod Lipskiem – klęska Napoleona.
- 1815** (9 czerwca) – Zakończenie kongresu wiedeńskiego (od 18 września **1814**) – Prusy ponownie wśród mocarstw europejskich.
- 1815** (18 czerwca) – Bitwa pod Waterloo, interwencja armii pruskiej pod dowództwem feldmarszałka Gebharda von Blüchera decyduje o ostatecznej klęsce Napoleona.
- 1817** (21 marca) – Johann Pistorius otrzymuje patent na aparat do prostej i taniej destylacji alkoholu – początek kartoflanego boomu w Brandenburgii.
- 1826** (8 października) – Po śmierci ojca Alfred Krupp przejmuje rodzinne przedsiębiorstwo, które za jego życia stanie się jednym z największych koncernów niemieckich.
- 1831** (sierpień) – Epidemia cholery w Prusach.
- 1834** (1 stycznia) – Wchodzi w życie traktat o powstaniu Niemieckiego Związku Celnego (podpisany 22 marca **1833**).
- 1837** (22 czerwca) – Johann August Borsig zakłada odlewnię w pobliżu Bramy Oranienburskiej w Berlinie.
- 1838** (30 czerwca) – Układ drezdeński: Prusy i Saksonia przyłączają się do południowoniemieckiej unii monetarnej (układ monachijski z 25 sierpnia **1837**).
- 1838** (29 października) – Uruchomienie pierwszej w Prusach linii kolejowej Berlin–Poczdám.
- 1844** (4–6 czerwca) – Powstanie tkaczy w Bielawie i Pieszcach na Śląsku.
- 1848** (18–19 marca) – Rewolucja w Berlinie.
- 1848** (18 maja) – Początek obrad ogólnoniemieckiego parlamentu frankfurckiego (do 31 maja **1849**).
- 1849** (28 marca) – Uchwalenie tzw. konstytucji frankfurckiej; próba zjednoczenia Niemiec

pod berłem króla Prus – Fryderyk Wilhelm IV odrzuca koronę cesarską.

- 1862** (23 września) – Otto von Bismarck premierem Prus (do 20 marca **1890**, jednocześnie **1867–1871** kanclerz Związku Północno-Niemieckiego; od **1871** kanclerz Rzeszy).
- 1863** (23 maja) – Powstanie Powszechnego Niemieckiego Związku Robotniczego (ADAV), pierwszej partii robotniczej w Niemczech, poprzedniczki SDP.
- 1864** (1 lutego) – Początek wojny między koalicją prusko-austriacką a Danią o Szlezwik-Holsztyn, tzw. I niemieckiej wojny zjednoczeniowej (do 30 października **1864**).
- 1866** (16 czerwca) – Wojna Prus (i koalicjantów) ze Związkiem Niemieckim pod przewodnictwem Austrii (do 23 lipca **1866**) – II niemiecka wojna zjednoczeniowa, zakończona po klęsce wojsk austriackich pod Sadową (3 lipca).
- 1866** (18 sierpnia) – Powstanie sojuszu militarnego państw północnoniemieckich (położonych na północ od linii Menu).
- 1867** (16 kwietnia) – Uchwalenie konstytucji Związku Północnoniemieckiego.
- 1870** (19 czerwca) – Początek wojny francusko-pruskiej – III niemiecka wojna zjednoczeniowa (do 10 kwietnia **1871**).
- 1871** (18 stycznia) – Proklamacja utworzenia Cesarstwa Niemieckiego (3 marca pierwsze wybory, 21 marca pierwsze posiedzenie Reichstagu, 16 kwietnia ogłoszenie konstytucji) – cesarzem Wilhelm I Hohenzollern.
- 1871** (czerwiec) – Bismarck rozwiązuje wydział katolicki w pruskim Ministerstwie Wyznań – początek kulturkampfu (do **1878**).
- 1873** (5 maja) – Spadek kursu akcji Banku Francusko-Węgierskiego rozpoczyna tzw. Długi Kryzys. Przyczyną m.in. decyzje gospodarcze Bismarcka.
- 1883** (15 czerwca) – Ustawa o ubezpieczeniach społecznych.
- 1898** (28 marca) – Pierwsza ustawa o flocie; początek realizacji planu adm. Tirpitz'a budowy wielkiej floty wojennej.

Proklamacja Cesarstwa Niemieckiego w Sali Lustrzanej w pałacu w Wersalu, 1871 r.

Adolf Hitler podczas tzw. Dnia Poczdamu, 1933 r.

- 1902** (27 maja) – Na życzenie cesarza Siemens, Braun i AEG zakładają spółkę dla telegrafii bez drutu – Telefunken.
- 1908** (18 sierpnia) – Zarządzenie Ministerstwa Wyznań i Oświaty zezwalające kobietom na studia wyższe.
- 1914** (1 sierpnia) – Wybuch I wojny światowej – Niemcy wypowiedają wojnę Rosji, wojska niemieckie wkraczają do Belgii (4 sierpnia).
- 1918** (3 listopada) – Bunt marynarzy w Kilonii rozpoczyna rewolucję listopadową, formalnie zakończoną 11 sierpnia **1919**, faktycznie powstaniem spartakowców 5–12 stycznia **1919**.
- 1918** (9 listopada) – Proklamacja powstania republiki w Niemczech (konstytucję uchwalono w Weimarze 11 sierpnia **1919**).
- 1918** (10 listopada) – Cesarz Wilhelm II wyjeżdża do Holandii, oficjalna abdykacja 28 listopada **1918**.
- 1918** (30 listopada) – Dekret rządu o wyborach do narodowego zgromadzenia konstytucyjnego ustanawia prawa wyborcze dla kobiet (wybory 19 stycznia **1919**).
- 1919** (28 czerwca) – Traktat wersalski kończy I wojnę światową (ratyfikowany 10 stycznia **1920**), podział Prus.
- 1919** (30 listopada) – Uchwalenie konstytucji Wolnego Państwa Prus (Freistaat Preußen).
- 1920** (27 kwietnia) – Ustawa pruskiego landtagu o utworzeniu Wielkiego Berlina.
- 1925** (26 kwietnia) – Paul von Hindenburg prezydentem Rzeszy.
- 1932** (20 czerwca) – Rząd kanclerza Franza von Pappena przejmuje zarząd komisaryczny nad Prusami, likwidacja ostatniego rządu pruskiego.
- 1933** (30 stycznia) – Adolf Hitler kanclerzem Rzeszy.
- 1933** (31 marca) – Pierwsza ustawa o ujednocnieniu (Gleichschaltung), druga 7 czerwca.
- 1933** (10 czerwca) – Hermann Göring premierem Prus.
- 1939** (1 września) – Niemcy atakują Polskę, wybuch II wojny światowej.
- 1945** (8 maja) – Kapitulacja III Rzeszy.
- 1947** (25 lutego) – Dekret Sojuszniczej Rady Kontroli o likwidacji państwa pruskiego.

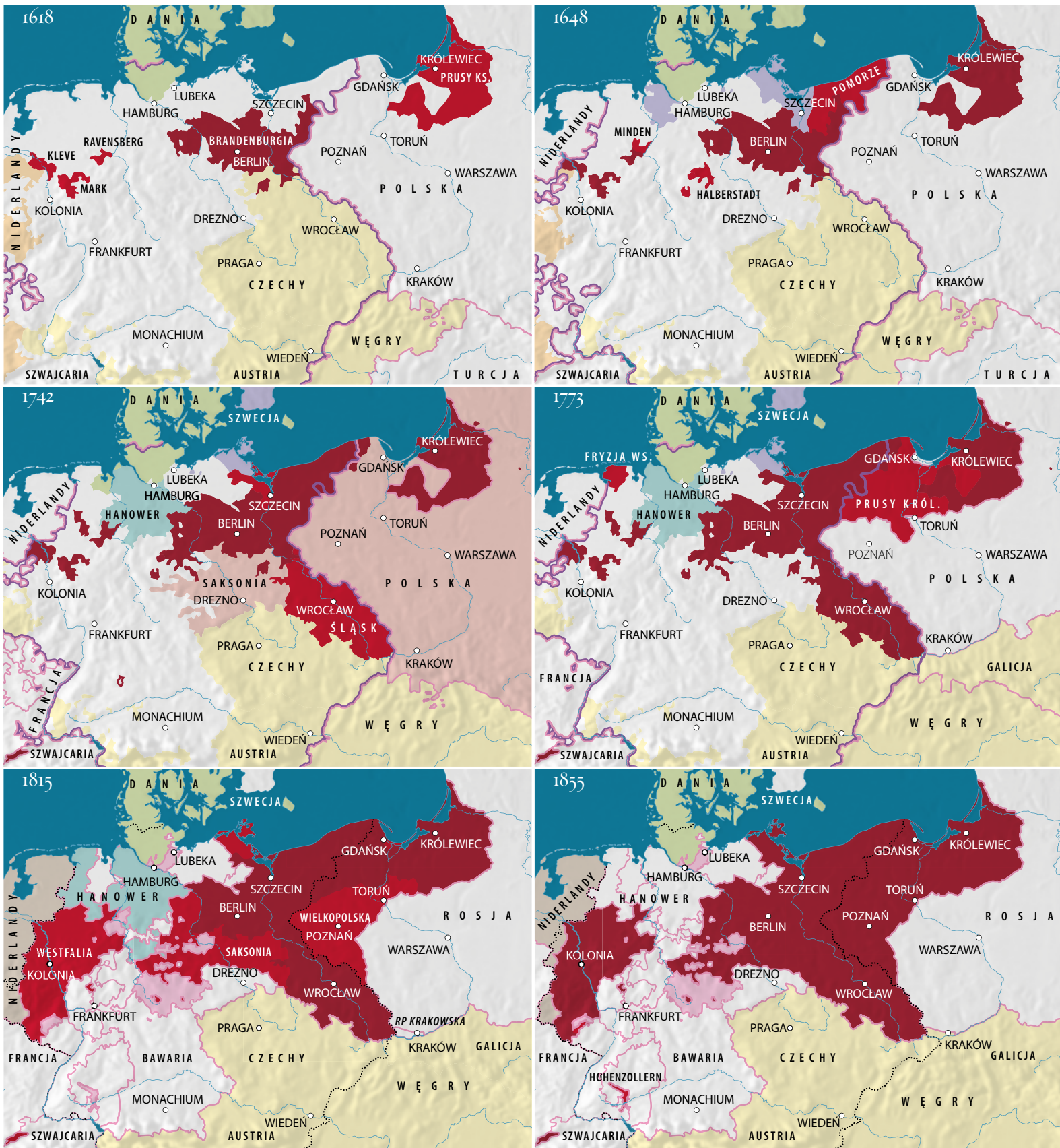
OPRACOWAŁ TADEUSZ ZAWADZKI

REKLAMA

HISTORIA
CZĘKA
NA CIEBIE
MUZEUM PRUS GÓRNYCH W MORĄGU

ZAPRASZAMY
już
od 15 marca 2025!

PRUSY

Władztwo Hohenzollernów brandenbursko-pruskich (po abdykacji w 1918 r. – obszar Prus jako kraju związkowego Rzeszy)

- Terytoria brandenburskiej linii Hohenzollernów
- Kolejne nabytki
- Ziemie utracone
- Granice Rzeszy
- Granice innych państw
- Granica Związku Niemieckiego (1815–66)
- Posiadłości Habsburgów austriackich
- Posiadłości Habsburgów hiszpańskich
- Dania i jej posiadłości na terenie Rzeszy
- Szwecja i jej posiadłości na terenie Rzeszy
- Saksonia i Polska (w unii personalnej od 1697 r.)
- Hanower (w unii personalnej z Wlk. Brytanią od 1714 r.)
- Napoleońska Francja i jej protektoraty
- Zjednoczone Królestwo Niderlandów
- Obszary licznych, drobnych państw niemieckich, których granice pominięto

Hohenzollernowie brandenbursko-pruscy (w nawiasach daty sprawowania władzy)

Elektorzy brandenburscy

- Fryderyk I (1417–40)
- Fryderyk II Żelazny (1440–70)
- Albrecht III Achilles (1470–86)
- Jan Cicero (1486–99)
- Joachim I Nestor (1499–1535)
- Joachim II Hektor (1535–71)
- Jan Jerzy (1571–98)

- Joachim Fryderyk (1598–1608)
- Jan Zygmunt (1608–19)
- Jerzy Wilhelm (1619–40)
- Fryderyk Wilhelm (1640–88)
- Fryderyk III (1688–1701, król od 1701)

Królowie w Prusach / Prus

- Fryderyk I (Fryderyk III jako elektor, 1701–13)
- Fryderyk Wilhelm I (1713–40)

- Fryderyk II Wielki (1740–86)
- Fryderyk Wilhelm II (1786–97)
- Fryderyk Wilhelm III (1797–1840)
- Fryderyk Wilhelm IV (1840–61)

Królowie Prus i cesarze niemieccy

- Wilhelm I (król pruski 1861–88, cesarz niemiecki 1871–88)
- Fryderyk III (1888)
- Wilhelm II (1888–1918)

Kiedy istniały Prusy?

RUDOLF VON THADDEN

Prusy silnie zaznaczyły swą obecność w historii Europy. Tym bardziej to zaskakujące, że dość trudno wyznaczyć datę ich narodzin i równie niełatwo termin zgonu.

NARODZINY: w średniowiecznym kraju Prusów!

Wielu historyków łączy początki Prus z powstaniem państwa krzyżackiego w późnym średniowieczu. Powołują się przy tym na fakt, że późniejsze Królestwo Prus zawdzięcza ziemiom krzyżackim w dolnym biegu Wisły nie tylko nazwę, lecz także podstawy dla statusu królestwa. Bez kraju Prusów nigdy nie miałyby owego archimedesowego punktu oparcia, położonego poza Świętym Cesarstwem Rzymskim Narodu Niemieckiego, który umożliwił powstanie nowego królestwa zdolnego stawić czoła cesarstwu wiedeńskiemu.

Czy istnieje jednak – należy tutaj zapytać – naturalna, a nie sztucznie skonstruowana ciągłość między średniowiecznymi Prusami a nowożytnym Królestwem Pruskim? Czyż nie odziera tych dwóch państwowości nie tylko zbyt wiele stuleci, ale i zbyt wiele światów, aby mógł powstać między nimi związek historyczny, który jest czymś więcej niż tylko ex post dopasowaną ideą? Nie trzeba mieć specjalnie wyostrzonego zmysłu historycznego, żeby w tego typu konstrukcji historycznej wyczuć niebezpieczeństwo, szczelinę umożliwiającą wtargnięcie wszystkim

możliwym pruskim ideologom, spośród których najelegantsza jest ta o pruskiej misji na Wschodzie. Historia Prus nabiera tym samym szczególnego zabarwienia, które na przykład Polacy traktują z nieufnością.

NARODZINY: za Hohenzollernów w Marchii Brandenburskiej (1415 r.)!

Inny przyjmowany początek pruskiej historii to 1415 r.: powierzenie władzy w Marchii Brandenburskiej Hohenzollernom, a tym samym przekazanie im jednej z siedmiu godności elektorskich w Świętym Cesarstwie Rzymskim. Ci, którzy tak argumentują, podkreślają, że państwo pruskie było tworem Hohenzollernów. Jednak ani jego obszar, ani ludność nie były jednolite, a tylko wówczas można by je traktować jako załączek historii państwowości. W tym sensie Otto von Bismarck w 13 rozdziale swego dzieła „Gedanken Und Erinnerungen” (Myśli i wspomnienia) mówi o znaczeniu dynastii – nie tylko, ale przede wszystkim dla państwa pruskiego – i ocenia je dużo wyżej niż znaczenie plemion.

Jednakże taka argumentacja także kryje w sobie pewne niebezpieczeństwo. Jeśli nawet nie brać pod uwagę, że rok 1415 jest datą historyczną dla Brandenburgii, a dla historii innych regionów późniejszego państwa pruskiego nie ma żadnego znaczenia, to argumentacja odnosząca się tylko do rządów dynastycznych może doprowadzić do tego, że straci się z oczu kraj i ludzi. Może też wywołać wrażenie, że życie tego terytorium znajdowało szczegól-

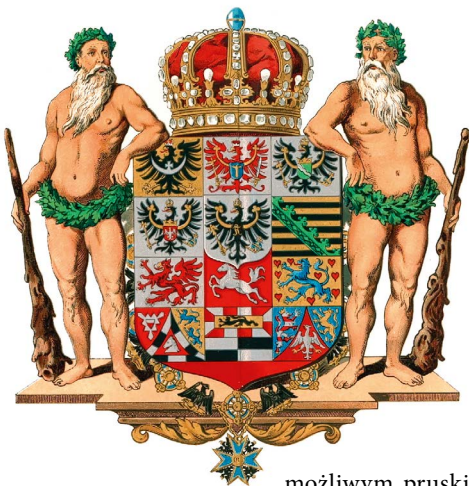
ne odbicie w formach rządów tej dynastii i że ta zasada obowiązywała we wszystkich epokach. Mogłoby zatem dojść do przerysowania historycznej rzeczywistości.

NARODZINY: za elektora Jana Zygmunta (początek XVII w.)!

Trzeci z kolei możliwy do przyjęcia początek historii Prus to rządy elektora Jana Zygmunta na początku XVII w. Przyniosły one bowiem kilka ważnych zmian w strukturze państwa Hohenzollernów. Na te czasy przypadają trzy brzemiennie w skutki zdarzenia: 1613 r. – przejście panującej rodziny na kalwinizm; 1614 r. – nabycie terenów zachodnich: księstwa Klewe, hrabstwa Mark i Ravensbergu; 1618 r. – przejście sukcesji w Prusach Książęcych na wschód od Wisły. Wszystkie te trzy wydarzenia przyniosły ze sobą istotne zmiany: przejście na kalwinizm stworzyło wyznaniowy dystans panującej dynastii wobec najczęściej luteranckich poddanych, co ułatwiło rozbudowę monarchii absolutnej. Nabycie Klewe, hrabstwa Mark i Ravensbergu zacieśniło związki między Marchią Brandenburską a zachodnimi regionami Niemiec i skierowało zainteresowanie na rozwijającą się pręźnie Holandię. Przejęcie Prus Książęcych doprowadziło w efekcie do splotu polityki wschodnioeuropejskiej i zachęciło Hohenzollernów do rozszerzania potęgi w rejonie Morza Bałtyckiego.

Nikt z większą jasnością nie pojął i nie wyraził znaczenia tych wydarzeń niż pierwszy wybitny dziejopisarz historii brandenbursko-pruskiej, król Fryderyk II, przez potomnych nazywany Wielkim. W swoich sławnych „Memoires pour servir à l’histoire de la Maison de Brandebourg” (Pamiętkach historii domu brandenburskiego) z 1751 r., ogarniając przenikliwym spojrzeniem to co istotne, pisze: „Uważam, że jakąś sprawę tylko o tyle warto opisać, o ile warto ją zachować. Z tego powodu bardzo szybko przebiegłem mroczne początki i panowania pierwszych książąt, które nie wnoszą zbyt wiele ciekawego. Z dziełami historycznymi jest tak jak z prądami rzek, które dopiero wtedy nabierają znaczenia, gdy są spływne. Historia brandenburska zaczyna być interesująca dopiero od czasów Jana Zygmunta, zarówno dzięki pozyskaniu przez niego Prus, jak i sukcesji Klewe, do której prawo uzyskał dzięki małżeństwu. Od tego momentu nabrzmiewa pełnia treści, która i mnie dała środki do odpowiedniego rozrastania się”.

Ten punkt widzenia, choć tak przekonująco uzasadniony, prowokuje naturalnie do sprzeciwu. Ma w sobie coś samowolnego, jak zresztą każde rozgraniczenie epok, i ocenia historię miarą przejrzystych interesów. Celem Fryderyka było dążenie do ugruntowania jednego poczucia państwowości dla wszystkich terytoriów należących do Hohenzollernów, jednej świadomości politycznej – jak byśmy dzisiaj powiedzieli – która zdolna byłaby w takim samym stopniu kształtować mieszkańców silnie rozproszonych terytoriów objętych jego władzą. Zrozumiałe było zatem jego powoływanie się na tego księcia, za którego rządów władza domu Hohenzollernów zaczęła wykraczać poza granice Marchii Brandenburskiej.

Tzw. herb średni Królestwa Prus, wersja z 1873 r., na tarczy: znaki prowincji.

NARODZINY: za Wielkiego Elektora Fryderyka Wilhelma (II połowa XVII w.)! Jednak Fryderyk odniósł dość ograniczony sukces w swych staraniach o wyznaczenie początku osobliwej historii brandenbursko-pruskiej. W żyjących po nim Prusakach patriotyczny entuzjazm, pruskie poczucie ojczyzny rozpalala nie osoba Jana Zygmunta, bohatera sukcesji, lecz postać pierwszego władcy, który nadał dynamikę zarówno polityce wewnętrznej, jak i zagranicznej – mianowicie postać Wielkiego Elektora (Fryderyka Wilhelma, 1640–88 – przyp. red.).

To od niego Theodor Fontane (1819–98, niemiecki pisarz i publicysta, uznawany za ojca współczesnej prozy psychologicznej – przyp. red.) zaczyna właściwą historię Prus. W jego oczach Prusacy są narodem, którego tradycje sięgają niewiele dalej wstecz niż dzień bitwy pod Fehrbellin. (Wygrana przez Prusaków w wojnie ze Szwedami bitwa pod Fehrbellin miała miejsce 18 czerwca 1675 r. Zwycięstwo zapewniło młodemu państwu brandenbursko-pruskiemu przywódczą pozycję wśród państw niemieckich – przyp. red.).

NARODZINY: dzięki koronacji Fryderyka I na króla w Prusach (1701 r.)! Lista wchodzących w rachubę dat rozpoczynających dzieje Prus byłaby niepełna, gdybyśmy pominieli kolejną, czwartą datę: koronacja króla w 1701 r. Warto wspomnieć o tym dniu, ponieważ wtedy po raz pierwszy nazwa Prus została umieszczona w centrum samookreślenia się władcy, a tym samym ujawnione zostały poszerzające się roszczenia. Odtąd elektor Brandenburgii nosił tytuł, który wykraczał poza konkretne terytorium. Odtąd również Brandenburczycy i Nadreńczycy mogli określać się mianem Prusaków, co tworzyło i umacniało ogólnopaństwową świadomość.

Co prawda potrzeba było jeszcze trochę czasu, zanim związane z tytułem prawo rzeczywiście weszło w życie. W końcu dopiero wojna siedmioletnia (1756–63) i duma z osiągnięć wielkiego króla Fryderyka sprawiły, że wzrosło pruskie poczucie przynależności. Jednakże formalne podstawy zostały stworzone właśnie w 1701 r. i dlatego wiele przemawia za tym, żeby załazek pruskiej historii łączyć z ustanowieniem królestwa.

Wszelako nietrudno sformułować kontrargumenty przeciwko takiemu podejściu, przede wszystkim zaś argument, że z tak czasowo zdefiniowanej historii Prus pozostałoby w końcu niewiele więcej niż XVIII i XIX w. Zwłaszcza jeśli wystawi się przed nawias wiek XVII, to – kontynuując zarzuty – rozkwitowi Prus w XVIII w. odbiera się bazę, bez której niepodobna go w ogóle zrozumieć. Bez rozkładu Rzeszy i wyczerpania dawnych sił w Europie Środkowej – co pokazał pokój westfalski 1648 r. – awans państwa prusko-brandenburskiego do rangi nowego mocarstwa europejskiego byłby niemożliwy i niewytłumaczalny.

Wszystko zależy więc od perspektywy, z jakiej się patrzy na dzieje Prus. Jeśli traktuje się je z punktu widzenia historii najważniejszych regionów tego kraju, to należałoby się cofnąć do późnego średniowiecza i gruntownie przeanalizować niemiecką kolonizację na terenach połabskich. Jeśli jednak pierwszorzędne znaczenie przypisuje się działalności rodu Hohenzollernów, to trzeba byłoby sięgnąć do dynastycznych początków tej rodziny w Marchii Brandenburskiej i od tego momentu rozważać konsekwencje czy też jej brak w roszczeniu i dominacji terytorialnej. Jeśli natomiast chcielibyśmy przywrócić się powstawaniu nowoczesnego państwa w najczystszej postaci i obserwować przy tym pojawienie się nowej potęgi na arenie mocarstw europejskich, to punkt ciężkości przesuwa się na wiek XVII i XVIII, zaś inne stulecia należy traktować niejako jak prehistorię. Inne podejście byłoby nadużyciem ideologicznym.

KRES PRUSKIEJ HISTORII: 1871 r. (nowe Cesarstwo Niemieckie)!

Poszukiwanie początków pruskiej historii sprawia już na wstępie poważne problemy natury metodologicznej. Nie mniej problemów sprawia także znalezienie odpowiedzi na pytanie o schyłek pruskich dziejów, którego to pytania również nie wolno nam pominąć. Prowadzi nas ono do XIX i XX w., dotyczy więc czasów, które znajdują się na progu naszej współczesności.

Rysują się dziś zatem cztery możliwe kresy pruskiej historii: 1871 r. – utworzenie nowego Cesarstwa Niemieckiego, 1918 r. – upadek monarchii Hohenzollernów, 1932 r. – zamach stanu Franza von Papena (1879–1969, arystokrata niemiecki, polityk i dyplomata, w latach 1921–32 przedstawiciel prawego skrzydła katolickiej partii Centrum; w 1932 r. stanął na czele rządu jako kanclerz Rzeszy; po kilku miesiącach rządów, straciwszy poparcie, został odwołany ze stanowiska przez Reichstag; ustępując, wszedł w porozumienie z Hitlerem i korzystając ze swych koneksji politycznych protegował go u prezydenta Rzeszy Paula von Hindenburga – przyp. red.) wymierzony w republikański rząd Prus, i 1947 r. – dekret Sojuszniczej Rady Kontroli dotyczący likwidacji państwa pruskiego. Wszystkie cztery daty można uzasadnić, wszystkie cztery jednak kryją w sobie jednocześnie pewne niebezpieczeństwa, z których trzeba zdawać sobie sprawę.

Pierwsza możliwość uznania pruskiej historii za zakończoną będzie z pewnością najtrudniejsza do obronienia. Wprawdzie w 1871 r. z pruskiej inicjatywy powstało nowe Cesarstwo Niemieckie, ale państwo pruskie nadal istniało. Mimo przejścia przez Rzeszę istotnej części

Pruska korona Hohenzollernów.